

Kön och genus

I samhället och i det sociala arbetet

AV: TINA MATTSSON

Nr 3 • 2010
ISSN 1650-8971

Innehållsförteckning

INLEDNING	2
1.1 GENUSPERSPEKTIVET OCH BEGREPPSANVÄNDNING	1
1.1.1 GENUS OCH KÖN	2
1.1.2 JÄMLIKHET OCH JÄMSTÄLLDHET	3
1.1.2 OLIKA ELLER SAMMA PERSPEKTIV	3
1.1.3 UTGÅNGSPUNKT OCH ANVÄNDNING AV BEGREPPEN KÖN OCH GENUS	5
1.2 FÖR DEN FORTSATTA LÄSNINGEN, EN PRESENTATION AV INNEHÅLLET	5
2. KÖN, FAMILJ, SAMBOENDE OCH HEMMET	7
2.1 FAMILJ, VAD ÄR EGENTLIGEN DET?	7
2.2 ATT BO OCH FÖRSÖRJA TILLSAMMANS	7
2.3 ARBETSDELNINGEN HEMMA	8
3. KÖN OCH UTBILDNING	9
3.1 UNIVERSITETS- OCH HÖGSKOLEUTBILDNING	9
4. KÖN OCH ARBETSMARKNAD	11
4.1 EN ARBETSMARKNAD I FÖRÄNDRING	11
4.2 SEGREGATION PÅ LÄNGDEN OCH PÅ TVÄREN	11
4.2.1 HORIZONTELL SEGREGERING	12
4.2.2 VERTIKAL SEGREGERING	13
4.3 OLIKHET I LÖNER	14
4.4 JÄMSTÄLLDHET OCH JÄMLIKHET PÅ ARBETSMARKNADEN	15
5. ATT FÖRSTÅ OCH FÖRKLARA KÖNSSEGREGATION	17
5.1 INDIVIDENS FRIA VAL	17
5.2 ANDRAS FÖRVÄNTNINGAR, VAL OCH BORTVAL	19
5.3 SAMHÄLLSSTRUKTURER OCH NORMER	20
6. KÖN OCH GENUS I SOCIALT ARBETE	23
6.1 VÄLFÄRDSSTATEN OCH DE SOCIALA SKYDDSNÄTEN	23
6.2 LAGSTIFTNING OCH MAKTUTÖVNING	25
6.2.1 UNGDOMSVÅRD OCH LVU	25
6.2.2 KÖNSRELATERAT EKONOMISKT BISTÅND	26
6.3 GENUSSRELATERADE FÖRVÄNTNINGAR PÅ KLIENTEN	27
6.3.1 VEM HAR FÖRÄLDRARANSVAR?	28
6.3.2 BARN- OCH KVINNOMISSHANDEL SOM BRÅK	28
6.4 KÖN- OCH GENUSPERSPEKTIV PÅ VÅRD OCH BEHANDLING	29
6.5 INTE OPROBLEMATISKT ATT UPPMÄRKSAMMA GENUS OCH KÖN	31
7. AVSLUTNING	33

8. KÄLLFÖRTECKNING	35
8.1 LITTERATUR	35
8.2 ÖVRIGA KÄLLOR	37
BILAGA	39
FÖR FORTSATT LÄSNING	39

Kön och genus

I samhället och i det sociala arbetet

AV: TINA MATTSSON

1. Inledning

Sedan 1970-talet har andelen yrkesverksamma kvinnor ökat från 60 till 80 procent och idag jobbar män och kvinnor i ungefär samma utsträckning. Förändringar visar en ökad jämställdhet mellan män och kvinnor där kvinnors möjlighet att röra sig utanför hemmet och hemarbetet ökat betydligt. Bilden är dock inte oproblematisk, samtidigt som män och kvinnor jobbar lika mycket så jobbar de inom olika områden och med olika betalning. Kvinnorna återfinns framför allt inom låglöne- och lågstatusyrken, deras löner uppgår bara till 80 procent av männens och det är fortfarande kvinnor som oftast tar huvudansvaret för hem- och hushållsarbetet.

Det finns många aspekter som kan relateras till kön när det gäller rättvisor och orättvisor. Man skulle exempelvis kunna hävda, angående det som står ovan, att om kvinnor jobbar mindre än män är det egentligen inte konstigt att de får mindre betalt. Och jobbar de mindre, kan de ta mer ansvar för hem- och hushållsarbete. Argumentationen förefaller kanske vid första anblick både enkelt och logiskt. Samtidigt visar statistik och analyser att bilden inte är enkel och logisk, kvinnor får exempelvis ofta sämre betalt även när de jobbar lika mycket, inom samma yrken och med samma kvalifikationer som män. Kvinnor som jobbar lika mycket eller mer än sina manliga partners tar inte sällan huvudansvaret för hem och barn.

Tanken med detta arbete är att ge en överblick över de förhållande som råder mellan män och kvinnor. Meningen är att lyfta fram konkreta fakta iom exempelvis arbetsliv och utbildning som tydliggör könssegregation och könsdiskriminering.

Eftersom arbetet i första hand är tänkt att användas av blivande socionomer försöker knyta det an till socionomutbildningen, socionomers arbetsliv och till socialt arbete som praktik. Målet är att materialet skall kunna introducera ett genusperspektiv för studenter på socionomutbildningen genom att både ge en allmän introduktion om mäns och kvinnors villkor och genom att anknyta med konkreta exempel från socialt arbete.

1.1 Genusperspektivet och begreppsanvändning

Begreppen genus, kön, jämlikhet och jämställdhet behöver definieras före sin användning. Särskilt kring begreppsparet kön och genus finns en både omfattande och fördjupande diskussion, dels om vad begreppen i sig betyder, och dels om dess vara eller icke vara. I fråga om jämställdhet och jämlikhet som begrepp och jämställdhet och genus som perspektiv finns möjligen en rådande förvirring där orden används om vart andra och synonymt med varandra. I följande avsnitt kommer jag att förtydliga begreppen och delar av den diskussion som förs om dem och dess användning. Jag kommer avslutningsvis att tydliggöra hur jag använder begreppen i detta arbete.

1.1.1 Genus och kön

Genus började användas som begrepp under 1970-talet i anglosaxisk kvinnoforskning. Meningen var att tydliggöra skillnaden mellan det som bland annat kvinnoforskning och feministisk forskning menar är en skillnad mellan det biologiskt kroppsliga könet och det socialt och kulturellt konstruerade genuset. Den amerikanska antropologen Gayle Rubin introducerade begreppsparat sex och gender (på svenska kön och genus). Hon menade att genus är en form av socialt skapad uppdelning av människor i två skilda kategorier som grundar sig på de sexuella och reproduktiva relationerna (Rubin, 1975). Rubins definition av kön och genus har sedan dess både utvecklats, kommenterats och kritiserats. Oavsett diskussioner och delade meningar har begreppen kunnat åskådliggöra en skillnad mellan det biologiskt kroppsliga könet och det sociala och kulturella genuset.

Förenklat kan man säga att båda begreppen utgår från kroppen. Kön och genus blir två olika beskrivningar av kroppen och två olika möjliga tolknings sätt av den. Begreppet kön beskriver den faktiska och fysiska kroppen medan genus beskriver vårt förhållande och vår tolkning av den. Kroppen blir vad vi gör den till, den blir det vi tillskriver den. Det vi traditionellt gör är att vi gör kroppen till biologiskt man och biologiskt kvinna och vi tillskriver dessa biologiska kön genusaspekterna manligt och kvinnligt som är knutna till våra sociala och kulturella sammanhang.

Frågan om kön kontra genus är inte enkel även om den vid sin första anblick kan uppfattas vara det. I vilket förhållande kön och genus står till varandra och i vilken mån de står med eller mot varandra har ofta varit svårt att reda ut. Att skilja mellan biologiskt kön och socialt konstruerat genus väcker ofrånkomligen diskussioner om vilken roll biologin spelar för könet och vilket möjlighet den sociala konstruktionen har att forma genus. Filosofen Judith Butler är kanske den teoretiker som drivit diskussionen allra längst och menar att genus "skrivs" på kroppen och att det bakom genus inte finns någonting. Vi kan (och bör) enligt Butler avstå från att göra en distinktion mellan kön och genus eftersom kroppen är det genus som vi tillskriver den. Det som vi uppfattar och tolkar som ett biologiskt kön är enligt Butler också det en konstruerad tolkning på samma sätt som det vi genom uppdelningen mellan kön och genus definierar som genus (Butler, 1999, Danius, 1995, s.157).

Diskussionen om begreppsparat kön och genus har i Sverige försvårats av att begreppet kön i svenskan (och även kjönn i andra nordiska språk) har en luddigare innebörd än engelskans tydliga skillnad mellan sex och gender. Kön/kjönn innefattar både betydelsen av biologiskt och av konstruerat kön. Under senare år har bland annat forskare allt oftare börjat undvika uppdelningen och avstått från att särskilja kön och genus åt, istället väljer man att använda antingen kön eller genusbegreppet och låter det innefatta både den

fysiska kroppen och de föreställningar som tillskrivs den (se ex. Holmberg, 1993, s. 50, Sandström 1997, s. 93, Schlytter, 2000, s. 109).

I Sverige har genusbegreppet utvecklats och präglats av historikern Yvonne Hirdman. Hirdman (1988, 1993, 2001) menar att genus inte bara handlar om att tolka och kategorisera människor och dess biologiska skillnader. Hon beskriver det hon kallar genussystemet, ett system som ordnar män och kvinnor och som omfattar institutioner, praktiker och föreställningar, genusföreställningarna är en del av samhället och genomsyrar hela samhället. Hirdman kopplar genus till makt och menar att genussystemet skapar och återskapar hierarkier mellan könen. Noteras kan att genus inte behöver länkas till makt och hierarkiskaspekter, antropologen Britt-Mari Thurén gör exempelvis inte denna koppling utan menar att genus kan vara frikopplat från hierarkiska strukturer. Thurén menar att genusbegreppet handlar om asymmetri snarare än om hierarki. Utan asymmetrin finns ingen genusordning men genusordningen kan finnas utan hierarki (Thurén, 1996).

1.1.2 Jämlikhet och jämställdhet

Jämlikhet och jämställdhet är begrepp relaterade till tanken om alla människors lika värde. Jämlikhet handlar om det ideala samhällsliga förhållandet där alla är lika mycket värda, jämlikhetsprincipen kan beskrivas genom sina tre dimensioner: lika möjligheter, lika behandling och lika utfall. Jämlikhet har en utgångspunkt i allas lika värde och avser förhållandet mellan olika grupper i samhället, exempelvis klass, kön, 'ras'/etnicitet och sexualitet och är därför språkligt sett vidare än jämställdhet. Jämställdhet har blivit ett politiskt begrepp som idag används relaterat till målet att uppnå jämlikhet mellan könen, begreppet syftar alltså till att män och kvinnor skall ha samma rättigheter, skyldigheter och möjligheter i arbetsliv och familjeliv. Jämställdhetsbegreppet kan alltså sägas rymmas inom jämlikhetsbegreppet.

(Fransson, 2000, s. 56-57).

1.1.2 Olika eller samma perspektiv

Jämställdhetsperspektiv och genusperspektiv nämns inte sällan i samma andetag, ömsom om vart andra eller ibland som synonymt med varandra. Vi kan också i jämställdhetsplaner ofta hitta klausuler om genusperspektiv, exempelvis om genusperspektiv i undervisning (se ex. Jämställdhetsplan 2001). Användningen av begreppen indikerar att de har något med varandra att göra men vad och hur är inte nödvändigtvis glasklart. Statsvetaren Maud Eduards (1995) diskuterar användningen av begreppen kvinno-, jämställdhets-, genus- och feministisk forskning och hennes diskussion ger även visst ljus åt begreppen genus- och jämställdhetsperspektiv.

Eduards menar att kvinnoforskning kan ses som ett paraplybegrepp för alla de begrepp och definitioner hon diskuterar. Kvinnoforskning är också en praktik som syftar till att åskådliggöra och synliggöra kvinnor, detta utan att använda sig av eller med syftet att skapa en särskild teori. Jämställdhetsforskning definieras av Eduards som ett relativt snävt begrepp som har sitt ursprung i en politiskt initierad forskning. Jämställdhetsforskningen och jämställdhetsperspektivet kommer "uppifrån" och präglas av folkhemmets och välfärdsstatens normer. Det tenderar ofta att sakna det kritiska underifrån perspektivet som varit synonymt med kvinnoforskning och feministisk forskning. Få forskare definierar sin forskning som just jämställdhetsforskning utan väljer andra beteckningar som exempelvis kvinnoforskning eller genusforskning. Genusforskning och feministisk forskning har i jämförelse med både kvinnoforskning och jämställdhetsforskning, en tydligare teoretisk förankring och bygger på genusteorier och feministiska teorier (Eduards, 1995, s. 55-57).

Eduards menar att jämställdhetsforskning är problematisk. Jämställdhet handlar om relationen mellan män och kvinnor men lyfter inte fram vem som är den förfördelade parten och vem som skall få förmåner av jämställdhetsarbetet. I praktiken är det oftast kvinnor som är marginaliserade och förfördelade och Eduards menar att det är problematiskt att försöka förhålla sig politiskt neutral till det som är en både komplicerad och ojämlig relation mellan män och kvinnor. Män kan naturligtvis också vara marginaliserade och förfördelade men jämställdhetsarbete, forskning och perspektivet osynliggör det faktum att det i de flesta fall är kvinnor som är i den utsatta positionen. Eduards hävdar att detta kan leda till att män kan dra fördel av jämställdhetspolitiken och bli föremål för forskningen på ett sätt som inte leder till ökad jämställdhet utan som snarare befäster den relation och de positioner som finns mellan män och kvinnor (och som jämställdhetspolitiken och forskningen har som egentliga syfte att bekämpa) (s. 59).

Eduards kan och bör sannolikt läsas som en kritik och ett problematiserande av det överslätande och osynliggörande som begreppet "jämställdhet" kan men inte behöver leda till. Skall vi överföra Eduards resonemang till tanken om genusperspektiv respektive jämställdhetsperspektiv i undervisning så ligger det både ett uppdrag och ett ansvar i att inte bidra till att osynliggöra det förhållande som råder mellan män och kvinnor där kvinnor som grupp är underordnade män som grupp. Det handlar också om att hantera det faktum att kvinnor inte nödvändigtvis är lika bara för att de är kvinnor, och att män inte är lika bara för att de är män.

1.1.3 Utgångspunkt och användning av begreppen kön och genus

Min utgångspunkt i följande arbete är att män och kvinnor är något som skapas och görs i en social kontext. Det som vi ofta pratar om som manligt och kvinnligt är inte, som jag ser det, något biologiskt eller genetiskt.

Som jag visat är distinktionen mellan kön och genus inte glasklar, därmed är inte heller användningen av begreppen självklar. I följande arbete använder jag båda begreppen, jag använder kön för män och kvinnor som fysiska kroppar, på det sättet är det lätt att räkna män och kvinnor, skapa statistik och visa därigenom på samhällsstrukturer som inordnar män och kvinnor i könsrelaterade mönster. Genusbegreppet använder jag när jag pratar om förväntningar och föreställningar som kopplas till män och kvinnor, föreställningar och förväntningar om hur kvinnor och män är, bör vara, vad de behöver och så vidare.

I ett arbete som detta finns alltid en risk att bidra till fortsatta kategoriseringar och stereotypiseringar, detta gör att det inte är oproblematiskt att kategorisera män och kvinnor som grupper eller ens att använda begrepp som man, kvinna, manligt och kvinnligt. Det kan därför inte nog understrykas att genusperspektivet innebär att relationen mellan män och kvinnor lyfts fram och att de olika situationer som föreligger för män och kvinnor åskådliggörs. Att genusperspektivet lyfter fram män och kvinnor genom att generalisera dem som grupper, är inte samma sak som att hävda att alla män och alla kvinnor lever på samma sätt eller upplever samma saker på samma sätt. Att exempelvis konstatera att kvinnor som grupp har sämre lön än män som grupp betyder inte att enskilda kvinnor inte kan ha högre lön än enskilda män eller till och med högre lön än män som grupp. Det betyder inte heller att enskilda män inte kan ha lägre lön än enskilda kvinnor eller kvinnor som grupp. Perspektivet utesluter alltså inte olikhet och variation, kvinnor är inte alltid lika och lever inte alltid under samma förhållanden bara för att de är kvinnor, män är inte heller alltid lika och lever inte heller alltid under samma förhållanden bara för att de är män. Det viktiga är att betona att trots den variation som naturligtvis kan förekomma så förekommer en strukturell kön-/genusordning där män och kvinnor särskiljs och där kvinnor diskrimineras på grund av sitt kön.

1.2 För den fortsatta läsningen, en presentation av innehållet

Arbetet inleds i kapitel 2, 3 och 4 med att presentera en övergripande samhällsbild utifrån tre olika områden: familj och samlevnad, utbildning och arbetsmarknad. Dessa tre avsnitt avser att på ett relativt påtagligt sätt åskådliggöra den skillnad som finns mellan framför allt mäns och kvinnors hemliv och arbetsliv. Fler perspektiv än genusperspektivet är i förhållande till dessa områden både värdefulla och centrala, exempelvis klass, 'ras'/etnicitet och

sexualitet. Dessa perspektiv behöver på inga sätt uteslutas på grund av att genusperspektivet är centralt. Mitt uppdrag har dock i första hand varit att åskådliggöra och visa på samhällets strukturella genuskillnader och jag kommer därför inte att behandla övriga perspektiv.

Jag kommer i kapitel 5, Att förstå och förklara könssegregationen presentera några olika sätt att förstå de förhållande som råder mellan män och kvinnor i samhället. Jag har valt att ge en presentation med varierande förklaringsmöjligheter samtidigt som det inom ramen för detta arbete inte finns utrymme för en djupare genomgång eller analys av olika teorier eller analysdiskussioner. Avsnittet syftar alltså i första hand till att ge en förståelseram för könssegregation.

Avslutningsvis kommer jag att i kapitel 6 lägga ett genusperspektiv på olika områden som är knutna till det sociala arbetet. Socialt arbete är en mångfacetterad praktik och ett tvärvetenskapligt ämne vilket ofta gör det svårt att ringa in och definiera. Jag har i första hand utgått från vad som det finns forskning om när jag valt områden som kan exemplifiera delar av det sociala arbetet.

Ett problem i arbetet har varit att hitta aktuell statistik som motsvarar exempelvis den som kvinnomaktutredningen presenterade 1997 och 1998. I vissa fall har det varit svårt att uppdatera uppgifter men eftersom det ändå varit väsentligt att visa på de samhällsstrukturer som finns har jag valt att de gånger jag inte kunnat hitta mer aktuella fakta valt att basera mig på kvinnomaktutredningen. Läsaren bör ha i åtanke att utredningen har några år på nacken och att statistiken kan ha och förhoppningsvis har förändrats något.

Den bifogade bilagan innehåller en litteraturlista över böcker och artiklar som behandlar socialt arbete med ett genusperspektiv och tanken är att denna skall kunna ge uppslag och inspiration för vidare läsning.

2. Kön, familj, samboende och hemmet

I följande kapitel kommer jag att presentera statistik om familj, samboende och hemarbete. Vi kommer i senare kapitel att se att det på arbetsmarknaden har hänt en hel del i förhållande till kön och könssegregation, kvinnorna har tagit sig ut ur hemmet och börjat lönearbeta. Som ingång till detta kapitel kan vi därför ställa oss frågan vem som sköter hemarbetet idag när kvinnor arbetar i nästan samma utsträcknings om män.

2.1 Familj, vad är egentligen det?

För att kunna diskutera familjen måste familj som begrepp definieras. Den traditionella familjebilden med utgångspunkt i konstellationen ”mamma-pappa-barn” är inte självklar. Begreppet familj åsyftar idag flertalet olika familjekonstellationer där till exempel den ombildade familjen byggs upp genom varierande kombinationer av föräldrar, styvföräldrar, helsyskon, halvsyskon, styvsyskon och så vidare. Ensamstående föräldrar, homosexuella par med barn och par utan barn är också att betrakta som familjer.

Familjebegreppet är således beroende av vår definition och är sig inte nödvändigtvis synonymt med den heterosexuella traditionella kärnfamiljen. Samtidigt utgår statistik och beräkningar om familj och sammanboende i första hand från det heterosexuella paret och den heterosexuella familjebildningen. Statistiken omfattar också den ensamstående föräldern och dennes situation. Följande kapitel baseras på tillgänglig statistik och behandlar alltså i första hand dessa grupper, det vill säga den heterosexuella familjen och den ensamstående föräldern med barn.

2.2 Att bo och försörja tillsammans

Ungefär en tredjedel av Sveriges befolkning är ensamstående utan barn, de flesta är män. 30 procent är sammanboende utan barn och ytterligare ungefär 30 procent är sammanboende med barn. Resterande del av befolkningen är ensamstående med barn, en grupp som övervägande består av kvinnor (SOU 1997:137, s. 38).

En stor förändring inom den traditionella familjen är att mannen inte längre nödvändigtvis är ensam familjeförsörjare, kvinnan arbetar allt oftare och båda parterna bidrar till ekonomin. Ofta är fortfarande mannens heltidsarbete basen för försörjningen medan kvinnan deltidsarbetar och har huvudansvaret för hushållsarbetet. Det blir dock allt ofta förekommande att både mannen och kvinnan arbetar heltid. Att mannen inte arbetar alls är ovanligt

även om det är vanligare idag än exempelvis på sjuttioalet, anledningen kan spåras i bland annat en större andel arbetslösa och förtidspensionerade (SOU 1997:137. s. 39).

Inkomstmässigt jämställdhet är vanligast bland yngre par, den ekonomiska likheten beror då oftast inte på att kvinnorna har höga inkomster utan har snarare att göra med att männen har låga. Även om det blir vanligare att kvinnor har högre inkomst än de män de lever med är det fortfarande så att mannen oftast är den som har den högre inkomsten. Få kvinnor är idag helt ekonomiskt beroende av sina män, oftast är det pensionerade kvinnor som är i denna situation eftersom deras hemarbete och begränsade förvärvsarbete har givit låg eller ingen ATP (SOU 1997:137 s. 39-49).

2.3 Arbetsdelningen hemma

Fördelningen av hel- och deltidsarbetet mellan män och kvinnor kan sägas vara omvänt när det handlar om vem som gör vad och hur mycket av hushållsarbetet. Hemma är det kvinnorna som arbetar heltid medan männen arbetar hemma deltid.

Arbetsfördelningen i de svenska parhushållen kan åskådliggöras genom att hushållsarbetet delas upp i tre områden: laga mat, tvätta och städa. Arbetsfördelningen av uppgifterna ges fyra olika möjligheter: konventionell, patriarkal, jämställd och semijämställd. I en konventionell arbetsdelning, vilket ungefär 36 procent av de svenska hushållen bedöms ha, är det kvinnan som oftast gör två av de tre uppgifterna medan mannen hjälper till med den tredje. 27 procent av de svenska hushållen bedöms ha patriarkal fördelning vilket innebär att kvinnan gör två tredjedelar av arbetet och oftast även den sista tredjedelen. I semijämställda hushåll gör mannen en del av hushållsarbetet men det är kvinnan som har huvudansvaret och gör mest, 24 procent hushållen bedöms ha en sådan arbetsfördelning. 13 procent av hushållen bedöms vara jämställda där paret hjälps åt och gör lika mycket (SOU 1997:137, s. 41).

Jämställdheten påverkas ofta när barn blir en del av familjebilden. Medan yngre par utan barn ofta lyckas fördela hushållsarbetet mellan sig och beräknas vara de som är mest jämställda, har småbarnsföräldrar, vilka inte beräknas skilja sig särskilt mycket i ålder jämfört med yngre par utan barn, ofta en mindre jämställd ansvarsfördelning. Småbarnsföräldrar hamnar lätt i en konventionell ansvarsfördelning, det vill säga kvinnan tar på sig huvudansvaret för att sköta hushållsarbetet (s. 43).

3. Kön och utbildning

Idag utbildas och utbildar sig båda könen i stort sett i samma utsträckning. Grundskolan är obligatorisk men även gymnasiet är en relativt självklar studieväg för de flesta. Högre utbildning vid universitet och högskola har tidigare varit den utbildningsnivå som varit mest könssegregerad eftersom den i stort sett varit förbehållen män, idag är kvinnorna som studenter i majoritet inom högskola och universitet. I följande kapitel kommer jag att försöka presentera en bild av framför allt universitet och högskola som åskådliggör hur män och kvinnor återfinns inom olika delar och på olika nivåer.

3.1 Universitets- och högskoleutbildning

Skillnaderna i utbildningsnivå mellan män och kvinnor är exempelvis mindre än skillnaderna mellan olika samhällsklasser. Likheten mellan könen eliminerar dock inte olikheterna och segregationen mellan könen är påtaglig. Olikheten syns inte i en skillnad mellan mäns och kvinnors tillgång till högre utbildning, här är könen till synes jämställda exempelvis är 52 procent av studenterna vid Lunds universitet kvinnor (Fakta om Lunds universitet 2000). Olikheten mellan könen visar sig genom vilken utbildningsinriktning kvinnor och män väljer och vilken status den har i jämförelse med andra utbildningar. Det finns alltså en skiljelinje mellan vilka utbildningar män respektive kvinnor söker sig till och vilken status de har. Könsskillnaderna är tydliga och i SOU 1997:137 sammanfattades de som

- Kvinnor dominerar vid kortare och mindre statusbetonade högskoleutbildningar. Detta beror delvis på att de kvinnodominerade utbildningar som är kortare har fler platser än de kortare mansdominerade utbildningar.
- Kvinnorna går i något högre utsträckning vidare till traditionella universitetsutbildningar.
- Männen har ett tydligt försprång när det gäller längre och mer prestigefyllda universitetsstudier (exempelvis jurist, civilekonom, civilingenjör), något som i första hand beror på att män dominerar vid tekniska högskolor.

(SOU 1997:137 s. 17)

Olikheterna i könen utbildningsinriktningar förändras långsamt, exempelvis ökade andelen kvinnor vid de tekniska högskolorna från 8 procent 1962 till 21 procent 1993/94. Förändringarna i könen olika utbildningsområden har i första hand handlat om en inbrytning av kvinnorna i mansdominerade områden. Traditionellt mansdominerade utbildningar som läkar- och tandläkarutbildningar har blivit mer könsbalanserade medan traditionellt kvinnodominerade utbildningar som exempelvis sjuksköterskeutbildningen fortfarande är starkt kvinnodominerade (SOU 1997:137, s. 18). Socionomutbildningen är kvinnodominerad, 1999/00 examinerades totalt 805 socionomer och 83 procent av dem var kvinnor (SCB, 2001a, s. 59).

Bland studenterna vid universiteten är kvinnorna i majoritet samtidigt som de systematiskt försvinner högre upp i den akademiska tjänsteordningen, i universitetens topp är kvinnor mycket begränsat representerade. När det gäller universitetsstudier på forskarnivå är kvinnorna inte längre i majoritet, vid Lunds universitet är andelen forskarstuderande kvinnor 41 procent. 40 procent av de som doktorsexaminerade under 2000 vid Lunds universitet var kvinnor (Fakta om Lunds universitet 2000).

1999 var 88 procent av landets professorer män, ytterligare var 62 procent av forskarassistenterna och 75 procent av lektorerna män. 52 procent av adjunkterna var kvinnor (SCB, 2001b). Män dominerar landets professors-, forskarassistent-, lektors- och adjunktstjänster och besitter totalt 74 procent av dessa tjänster. Kvinnorna dominerar i den administrativa personalen och utgör 77 procent inom denna. Inom lokalvård och ekonomi är andelen kvinnor 90 procent. Den tekniska personalen består av 43 procent kvinnor.

Vid Lunds universitet var 91 procent av professorerna män 1999, 35 procent av forskarassistenterna och 23 procent av lektorerna var kvinnor (Redovisning av jämställdhetsarbetet vid Lunds universitet avseende verksamhetsåret 1999, s. 3).

4. Kön och arbetsmarknad

Arbetsmarknaden har varit en viktig del i diskussionen och debatten om segregationen mellan män och kvinnor. Att skapa lika villkor för män och kvinnor på arbetsmarknaden har varit ett centralt mål för framför allt det politiska jämställdhetsarbetet. Arbetsmarknaden har också förändrats, frågan är på vilket sätt. Följande kapitel försöker presentera situationen för kvinnor och män på arbetsmarknaden idag.

4.1 En arbetsmarknad i förändring

Sedan 1970-talet har arbetsmarknaden genomgått stora förändringar och könssegregationen har på sätt och vis minskat. Mellan 1970 och 1990 ökade andelen kvinnor på arbetsmarknaden från 60 till 80 procent (andelen män på arbetsmarknaden var under samma period konstant, ungefär 90 procent). Idag återfinns både män och kvinnor på arbetsmarknaden i ungefär samma utsträckning, 74 procent av alla kvinnor och 79 procent av alla män arbetar.

Kvinnorna har alltså under de senaste decennierna tagit sig ut ur hemmet och in i arbetslivet, den traditionella bilden av kvinnan som hemmafru och mannen som familjeförsörjare borde därmed kunna hävas. Situationen är dock mer komplicerad än så, samtidigt som både män och kvinnor förvärvsarbetar i ungefär samma utsträckning är det en påtaglig skillnad mellan mäns och kvinnors arbetssituation. Även om båda könen arbetar tycks det som om de jobbar på olika villkor och med olika resultat. Exempelvis är det påtagliga skillnader mellan mäns och kvinnors hel- respektive deltidsarbete. Kvinnor arbetar oftare än män deltid, 26 procent av de yrkesverksamma kvinnorna arbetar deltid jämfört med 7 procent av männen. 78 procent av de yrkesverksamma männen arbetar heltid, medan bara 48 procent av de yrkesverksamma kvinnorna arbetar heltid (SCB, 2000, s. 43).

4.2 Segregation på längden och på tvären

För att förstå den könssegregerade arbetsmarknaden brukar man skilja mellan vertikal och horisontell segregering. Med begreppet vertikal segregering menas att fördelningen kvinnor och män på olika positioner är ojämn. Kvinnor tenderar att återfinnas på lägre befattningar och inom mindre prestige-fyllda jobb än män. Horisontell segregering åsyftar att kvinnor och män återfinns inom olika sektorer och inom olika jobb.

4.2.1 Horisontell segregering

Den horisontella segregationen delar upp män och kvinnor mellan olika yrken. Kvinnor återfinns övervägande inom vissa områden (exempelvis hälso- och sjukvård), medan män återfinns inom andra områden (exempelvis olika tillverkningsyrken). Inom varje yrke tenderar män och kvinnor att återfinnas inom olika arbetsuppgifter och ju mer specifikt en yrkesnivå studeras, desto större är könssegregationen (SOU 1998:6, s. 82).

För att på något vis kunna mäta den situation som råder mellan män och kvinnor på arbetsmarknaden brukar något som kallas segregeringsindex användas. Segreeringsindex försöker åskådliggöra hur stor andel kvinnor som skulle behöva byta arbete för att de skulle ha samma yrkesfördelning som männen. Indexet kan också användas omvänt, det vill säga för att beräkna hur många män som skulle behöva byta jobb för att de skulle ha samma yrkesfördelning som kvinnorna. Man räknar med att mellan 40-65 procent av kvinnorna eller männen behöver byta jobb för att könen skall få en överrensstämmande yrkesfördelning (SOU 1998:6, 82).

Kvinnor har under flera år gjort en inbrytning i traditionellt mansdominerade yrkesområden. Påtagligt är att när kvinnor tar sig in inom mansdominerade områden så tenderar kvinnor oftare än män att arbeta inom den offentliga sektorn. Kvinnorna har kommit att ersätta männen inom den offentliga sektorn genom att erhålla även de högre posterna. Här förändras och minskas således den vertikala segregationen men å andra sidan bibehålls den horisontella (SOU 1998:6, s 85). Den offentliga respektive privata sektorn delar arbetsmarknaden mellan sig. I samband med att kvinnor ökade sitt arbetslivsdeltagande växte den offentliga sektorn och det var ofta där som kvinnor erbjöds arbete. Eftersom den offentliga sektorn övervägande omfattar vård- och omsorgsarbeten och eftersom det var hit kvinnor i första hand hänvisades när de började yrkesarbeta, har en könssegregation som hänvisar kvinnor till vissa arbetsområden både skapats och bibehållits (s. 81).

Könsstrukturerna på arbetsmarknaden återfinns bland annat i könsfördelningen mellan privat och offentlig sektor. Av de yrkesverksamma kvinnorna jobbar 54 procent inom den offentliga sektorn och 46 procent inom den privata sektorn. Av de yrkesverksamma männen jobbar 21 procent inom offentlig sektor och resterande 79 procent inom privata sektorn (SCB, 2000, s. 53).

Inom socialt arbete finns möjlighet att arbeta både inom statlig, kommunal och privat sektor. Den kommunala sektorn är störst och här jobbar också de flesta kvinnorna. Det är övervägande inom den privata sektorn som männen återfinns (SCB, 2001a, s. 59, Mattsson, 2000).

Ytterligare ett exempel på horisontell segregation är att kvinnor oftare arbetar deltid medan män vanligen arbetar heltid. Deltidsarbete är problematiskt eftersom det bland annat försämrar sjukersättning, föräldrapenning och pension. Kvinnors deltidarbete kan tolkas som ett sätt att kombinera lönearbe-

te med exempelvis föräldraskap, samtidigt bör vi ha i åtanke att andelen undersysselsatta kvinnor är större än andelen undersysselsatta män. Många kvinnor som arbetar deltid vill arbeta mer eller heltid. Kvinnor erbjuds oftare än män deltidsarbeten och sannolikheten är större för att män att de skall erbjudas heltidsarbete än att kvinnor skall göra det. Kvinnor har ofta mindre möjlighet än män att välja eller påverka sina arbetstider (SOU 1998:6, s 88).

4.2.2 Vertikal segregering

Begreppet vertikal segregering avser olikheterna i mäns och kvinnors möjligheter att avancera inom yrkeslivet och möjlighet att nå chefspositioner. Den vertikala segregationen visar sig på två sätt, dels genom att kvinnor har svårare än män att nå chefspositioner och dels genom att traditionella kvinnoyrken oftare än traditionella mansyrken är så kallade dead end jobs, det vill säga kvinnors arbeten har ofta få eller inga utvecklings- och karriärmöjligheter.

Män är oftare chefer än kvinnor. Inom den privata sektorn har 58 procent av arbetsplatserna bara män som chefer, 3 procent har bara kvinnor och övriga arbetsplatser är nåde kvinnor och män chefer. Inom de offentliga sektorn är motsvarande situation relativt jämställd, 26 procent av arbetsplatserna har män som chefer, 27 procent har bara kvinnor (SOU 1998:6, s 96).

Kvinnors frånvaro i toppositioner förklaras ofta med bristen på kompetenta kvinnor för denna form av befattningar. Att det är få kvinnor på chefspositioner inom exempelvis byggsektorn beror sannolikt på att det över huvudtaget finns få kvinnor inom detta område. Samtidigt finns det många kvinnor inom exempelvis vård och omsorg, det vill säga underlaget och möjligheterna för att finna kompetenta kvinnor till chefsposterna inom dessa områden borde vara gott. Andelen kvinnor som är chefer inom den offentliga sektorn är också större, 43 procent i jämförelse med 20 procent inom den privata sektorn (antalet kvinnor som är chefer inom den offentliga sektorn dock mindre än antalet inom den privata) (SOU 1998:6 s. 100).

Möjligheten för kvinnor att bli chefer inom den offentliga sektorn tycks alltså inte vara större än mäns. Män är ofta mer överrepresenterade som chefer ju större kvinnodominansen inom ett yrke är, det vill säga få män på en arbetsplats tycks inte påverka deras möjlighet att nå chefspositioner.

För socionomer är karriärmöjligheterna begränsade men inom bland annat socialtjänsten finns olika chefsnivåer, här avancerar kvinnor oftast till positioner som mellanchefer medan männen avancerar vidare och blir socialchefer (Larsson/Swärd, 1993, s. 154-164). Ungefär 25 procent av chefspositionerna innehas av män, för att ge perspektiv kan man jämföra med andelen män som jobbar som kuratorer inom skola och sjukvård, vilket är ungefär 5 procent (Mattsson, 2000).

Mäns möjlighet att avancera inom kvinnodominerade yrken hindras alltså inte av att de är få till antalet på arbetsplatsen eller inom yrket som helhet (vilket tycktes vara fallet för kvinnor inom mansdominerade yrken). Medan män faktiskt avancerar lättare inom kvinnodominerade yrkesområden än inom mansdominerade råder således det omvända förhållandet för kvinnor, ju fler kvinnor inom ett yrke desto svårare är det för kvinnor att avancera. Det är alltså lättare för kvinnor att bli chefer inom mansdominerade områden än inom kvinnodominerade områden, men det är i inget av fallen lättare för kvinnor än för män att bli chefer (SOU 1998:6, s. 101).

4.3 Olikhet i löner

Mellan män och kvinnor finns en löneskillnad där kvinnors löner är ungefär 80 procent av männens. Löneskillnaderna mellan män och kvinnor beror till stor del på att kvinnor oftare arbetar deltid än män (vilka vanligtvis arbetar heltid). Noteras bör att även när kvinnor arbetar lika mycket och med motsvarande arbete som män tenderar de att erhålla lägre lön.

Kvinnomaktutredningen sammanfattade 1998 hur män och kvinnor, även då de har samma kunskap och kompetens eller likvärdiga arbeten, riskerar att hamna i en lönemässig skillnad

- Kvinnor och män får olika lön för identiska jobb (olika lön för lika arbete)
- Kvinnor och män segregeras på arbetsmarknaden till olika arbetsområden som ger olika lön (det vill säga olika lön för olika arbete)
- Kvinnor och män inom kvinnodominerade yrken har lägre lön än män och kvinnor i likvärdiga mansdominerade yrken (alltså olika lön för likvärdigt arbete)
- Kvinnors och mäns beteenden och kompetens värderas olika (olika lön för olika kön)

(SOU 1998:6, s. 114)

För yrkeserfarna socionomer finns en löneskillnad mellan män och kvinnor som varierar mellan 1500 kronor och 6900 kronor. Skillnaden relaterar till om det är statlig-, kommunal- eller privatanställning. Statlig anställning innebär minst skillnad och privat mest. Den privata arbetsmarknaden för socionomer är liten men har den störst andel män (Mattsson, 2000).

I en studie av löneförhållandena inom Lunds universitet framgick att skillnaderna i lön mellan män och kvinnor inom de olika institutionerna oftast inte var särskilt stor, den stora skillnaden i löneläge låg mellan institutionerna och i förhållande till hur mans- respektive kvinnodominerad institutionen var, ju fler män desto högre lön (för alla på institutionen) (Rådahl, 2000). Bilden sammanfaller med det faktum att kvinnodominerade yrkesområden och arbetsplatser generellt sätt har lägre lön än mansdominerade yrken och arbetsplatser.

4.4 Jämställdhet och jämlikhet på arbetsmarknaden

När kvinnor allt mer börjat delta i arbetslivet har de lämnat det starkt köns-segregerade område som hemarbetet utgjorde och integrerats i det mindre segregerade lönearbetet. På 70-talet var 30 procent av kvinnorna ”hemmafruar” vilket idag motsvaras av 3 procent vilket är en radikal förändring. Kvinnors ökade förvärvsarbete inte bara gjort att kvinnor och män blivit mer ekonomiskt jämställda utan kvinnors situation har även påverkats av att kvinnor numera i stor utsträckning finns med i arbetslivet och där kan påverka både beslut och verksamheter. Samtidigt motsvaras inte kvinnornas inbrytning i arbetslivet och i mansdominerade yrkesområden av samma inbrytning av män i de områden som traditionellt domineras av kvinnor. Det bör också observeras, vilket Kvinnomaktutredningen konstaterade, att jämställdheten mellan könen ökat medan jämlikheten minskat. Skillnaden mellan kvinnor och män är idag mindre än i början av 1970-talet medan skillnaderna mellan kvinnor och kvinnor och mellan män och män är större. Idag har vi bland annat en större arbetslöshet och för grupper med kortare utbildning och för ensamstående föräldrar och för invandrare blir arbetslösheten allt svårare (SOU 1998:6, s. 95).

5. Att förstå och förklara könssegregation

Som vi sett ovan segregeras män och kvinnor inom flera områden i samhället. Det finns olika sätt att tolka och förstå könssegregation och olika teorier förklarar könssegregation på olika sätt. De teorier som försöker förklara och förstå samhällets könssegregation kan sällan göra anspråk på att ha hela förklaringen. Olika teorier har relevans för olika områden, för olika yrken och olika problem. Teorierna kan väga tyngre eller lättare i olika frågor och de kan komplettera varandra mer eller mindre. Den största skiljelinjen kan dras mellan de teorier som betonar vikten av individuella skillnader och val och de som betonar vikten av hur strukturella förhållanden på olika sätt påverkar individen. Skillnaden och olikheten är särskilt påtaglig i de fall då teorier som betonar individuella faktorer hänvisar dem till biologiska och psykologiska skillnader mellan könen och inte betraktar samhällsstrukturer och samhällsattityder som anledningen till könsens olikheter i val och intressen. Jag kommer i följande kapitel ge några olika förklaringsmodeller till könssegregationen.

5.1 Individens fria val

Att förklara segregationen mellan könen på exempelvis arbetsmarknaden och fördelningen av hemarbete med hjälp av ett individuellt perspektiv är möjligen den enklaste förklaringsmodellen. Segregationen hänförs till ”tycke och smak” hos den enskilda individen, ett tycke och smak som är baserat i biologiska och psykologiska skillnader mellan män och kvinnor. Segregationen är resultatet av att kvinnor och män väljer var de vill arbeta och detta leder till att kvinnor återfinns i hemmet eller inom vård- och omsorgsyren medan män kommer att arbeta som ingenjörer eller byggnadsarbetare. Förklaringen hittas i en tanke om att kvinnor och män är biologiskt och psykologiskt olika vilket gör att de väljer, vill och kan olika saker.

Teorier som förklarar segregationen utifrån människors fria val behöver dock inte basera sig i biologiska förklaringar utan kan också utgå ifrån att tanken att män och kvinnor väljer att söka sig till områden som de behärskar och är bra på, att det finns en olikhet i begåvning och förmåga mellan könen vilken styr exempelvis utbildnings- och yrkesval. Olikheten i kunskap och begåvning ses då utifrån en socialiserande förklaringsmodell, det vill säga män och kvinnor fostras olika och lär sig olika saker.

Olikheter mellan könen, biologiska, psykologiska, traditionella eller socialiserade, kan vara en anledning för att kvinnan och mannen i en familj specialiserar sig på olika områden för att få ekonomiska fördelar när könen gör det

som de respektive är ”bäst” på. Utifrån en sådan förklaringsmodell kan skillnader i produktivitet mellan obetalt hemarbetet och högre lön i marknadsarbete skapa en könsrelaterad arbetsdelning för familjen. Eftersom kvinnan ofta är den som är sämst betald är det mest lönsamt för (den heterosexuella) familjen om hon arbetar mindre och istället tar ansvar för hem och vård av eventuella barn medan det är mest ekonomiskt lönsamt om mannen är den huvudsakliga familjeförsörjaren. Hemarbetet blir en viktig faktor i kvinnans val av både yrke och karriär och kan antas påverka henne så att hon väljer ett arbete som går att kombinera med ansvaret för hemmet, hon kommer då att välja bort yrken som kräver exempelvis övertidsarbete, resor eller på annat sätt stort engagemang (Jonung, 1997 s. 51-52).

Man kan naturligtvis påverka sin arbetssituation genom att utbilda och vidareutbilda sig och även detta är ett val som görs av individen. Olika utbildningar och yrken kräver olika engagemang och olika tid. En tanke är att om den rådande föreställningen i samhället förutsätter att kvinnor kommer att avbryta sitt arbete för att bilda familj, kommer det inte att löna sig för kvinnor att satsa på längre utbildningar eller krävande yrken. Samma situation råder inte för män eftersom de inte antas göra avbrott i karriären på grund av familjebildning. Kvinnor kommer därför, till skillnad från män, att välja kortare utbildningar och andra yrken än män eftersom de kalkylerar med att inte satsa fullt på ett yrkesliv eller en karriär eftersom de har huvudansvaret för hem och familj. Detta gör att de inte kommer att få tillgång till löneutveckling och karriärmöjligheter i samma utsträckning som män (Jonung, 1997, s. 53). Denna föreställning borde också höra samman med och bygger på en föreställning om att karriär görs genom flera års sammanhängande arbete, där yrkeslivet inte kan innefatta avbrott för exempelvis graviditet, vård av sjukt barn och så vidare. Den handlar alltså inte bara om ifall kvinnor kommer att göra avbrott i karriären eller inte, utan för också på agendan den karriärsmissiga förutsättning som ofta finns och som innebär att den som väljer karriären väljer bort allt annat (med sådana förutsättningar kan män vara pappalediga lika lite som kvinnor kan vara mammalediga).

Noteras bör att även förklaringar som utgår från individuella val kan ge perspektiv på varför förändringar sker långsamt och varför män och kvinnor väljer som de gör, kan de inte förklara varför exempelvis kvinnors traditionella yrkesområden genomgående innebär lägre lön och sämre karriärmöjligheter. För att förstå de omfattande könsskillnader som finns på bland annat arbetsmarknaden kan man inte enbart hänvisa till individuella skillnader och enskilda val utan man måste vända sig till ytterligare eller helt andra förklaringsmodeller.

5.2 Andras förväntningar, val och bortval

På arbetsmarknaden diskrimineras och segregeras kvinnor på olika sätt. För kvinnor är det exempelvis svårt att avancera, erhålla chefspositioner och löner som är i samma nivå som männens.

En del teorier förklarar skillnaden mellan hur kvinnor och män behandlas på arbetsmarknaden genom att lyfta fram den skillnad som förväntas i förhållande till mäns och kvinnors produktivitet. Föreställningarna om arbetsfördelningen i den heterosexuella familjen gör att kvinnorna, eftersom de förutsätts föda och fostra barn, antas ha kortare arbetstid, mer frånvaro och kanske mindre engagemang i arbetet. Föreställningar både om hur kvinnor är och om hur en anställd skall vara gör att motivationen att anställa kvinnor är lägre än motivationen att anställa män, män är helt enkelt "säkrare kort". Föreställningarna om kvinnors engagemang i hem och familj riskerar naturligtvis att drabba även de kvinnor som inte har avsikten att satsa på hem och barn eller som ser att det ena inte behöver utesluta det andra. Föreställningarna om mäns arbetsinsatser påverkar naturligtvis också män, exempelvis dem som inte avser att satsa fullt på yrkesliv och karriär utan som exempelvis vill utnyttja rätten till pappaledighet (Jonung, 1997, s. 54).

Den segregationen och diskriminering av kvinnor som faktiskt uppstår trots att män och kvinnor kan ha och har samma produktionskapacitet bör också förklaras. Kvinnor erhåller exempelvis ofta lägre lön än män trots att de utför samma arbete och har samma kvalifikationer. Kvinnor som grupp diskrimineras också genom att inte rekryteras till yrken med avanceringsmöjligheter och de ges inte i samma utsträckning som män möjlighet att ta del av intern- och vidareutbildningar. Kvinnor utestängs därmed från att vidareutveckla och kvalificera sig för att avancera inom sina yrken (Jonung, 1997, s. 54-55).

Olika förklaringar kan ges till varför arbetsgivare diskriminerar kvinnor som grupp i jämförelse med män som grupp. En förklaring kan vara att smak och tradition får arbetsgivaren att föredra att kvinnor och män har olika arbetsuppgifter. Traditioner av det slaget kan möjligen utmanas av konkurrens eller arbetsbrist på arbetsmarknaden vilket gör att arbetsgivare tvingas se bortom kön och exempelvis anställa en kvinna när de traditionellt skulle vilja anställa en man (se ex. Roman, 1994, s. 161-162). Begreppet statistisk diskriminering syftar till att åskådliggöra att arbetsgivaren oftast saknar full information om en arbetstagares framtida produktionskapacitet. För att få kunskap om arbetssökanden använder sig arbetsgivare oftast av så lättillgänglig information som möjligt (exempelvis olika former av betyg och intyg). En persons kön utgör information som är både billig och enkel att få tag på. De föreställningar som finns om kön länkas till de föreställningars om finns om vad som förväntas av en anställd. Om kvinnor förväntas vara frånvarande och mindre engagerade i arbetet medan män förväntas vara framåt, uppoffrande och lojala, riskerar detta att i en arbetskultur där det senare värderas, att bli skäl för att inte anställa kvinnor utan istället anställa män. Med statistisk diskriminering menar man att en grupps genomsnittliga egenskaper kommer

att väga mer i det enskilda fallet än de individuella egenskaperna (Jonung, 1997, s. 56)

Genom att hävda att den av diskrimineringen gynnade gruppen gör direkta ekonomiska vinster på den missgynnade och diskriminerade gruppen be- kostnad kan analysen dras längre. Utifrån en sådan förklaringsmodell försö- ker män eller män som grupp både formellt och informellt att begränsa kon- kurrensen från kvinnor för att upprätthålla sina egna löner. Samtidigt blir kvinnor ett hot inom arbetslivet om de arbetar för lägre lön vilket gör att män som grupp vill behålla både yrke och lön för sig själva (se ex. Hartmann, 1986).

5.3 Samhällsstrukturer och normer

Flera segregerings- och diskrimineringsteorier framhåller strukturella faktorer som påverkande av könssegregation snarare än individuella val, pris och konkurrens. I flera av förklaringarna ovan är det strukturella perspektivet närvarande i en del av teorierna. Många av dem antyder eller baserar sig på ett antagande om att vi påverkas av det som omger oss, vi väljer och skapar därför våra liv utifrån det samhälle och de normer som präglar det samhälle som vi lever i. Naturligtvis är det svårt att utifrån ett sådant perspektiv, om det hårdras, se att vi skulle kunna skapa en förändring när det gäller köns- diskrimineringen och könssegregationen. Eftersom vi hela tiden lever och lär oss i samhället blir vi ju också formade av det och dess föreställningar, för- väntningar och krav. Teoriernas poäng är också att individen begränsas av institutioner, lagar, sociala normer och traditioner. Exempelvis bestäms kan- ske löner snarare genom förhandlingar och traditioner än av marknadskraf- ter. Individen anpassar sig och anpassas till sin omgivning snarare än att väljs av omgivningen på grund av vem han eller hon är, hon väljer inte heller själv utifrån biologisk eller psykologisk predestination utan väljer efter socialisa- tion och den roll hon eller han fått lära sig.

Historikern Yvonne Hirdman (1988, 1992, 2001) ger en strukturell förklar- ingsmodell till samhällets könssegregation. Hirdman talar om ett genusys- tem som hon menar består av två logiker: isärhållandets logik och den man- liga överläghetsnormen.

Isärhållandets logik är en dikotomi som innebär att könen svarar för var sin domän, kvinnorna har sin sfär och männen har sin. Denna uppdelning avser traditionellt både de fysiska domänerna könen har och de psykiska egenska- per män och kvinnor ofta anses präglas av. Logiken innebär att könen gör särskilda saker inom särskilda områden, en könsordning som upprätthålls av båda könen (1988, s. 51, 1992, s. 229). Hirdman menar att det på individ- nivå finns något som hon kallar ett genuskontrakt mellan könen. Kontraktet är en form av ”spelets regler” som omfattar olika föreställningar om hur män och kvinnor skall vara mot varandra i olika situationer och som ger mallar för vad som anses kvinnligt och manligt. Det existentiella beroendet mellan

könen gör att både män och kvinnor följer de regler som sätts upp. Den som överträder gränserna och reglerna riskerar att förlora sitt kön och sin könsidentitet, han eller hon kommer att bli avkönad eller avsexualiserad. Att förlora sitt kön är att förlora sin möjliga samhörighet med det motsatta könet, det innebär alltså stora risker för båda könen att agera utanför mallarna och bryta genuskontraktet och vi undviker därför att bryta normerna och rollerna (1988, s. 54-55).

Den manliga överlägsenhetsnormen ordnar könen och samhället hierarkiskt. Den manliga överlägsenhetsnormen värderar allt mannen gör, tycker och tänker som bäst, rätt och viktigast. Denna logik styr bland annat löneutveckling och tjänstetillsättning, den styr även det privata förhållandet mellan man och kvinna. Hirdman menar att det är denna logik som i stor utsträckning gör att kvinnors positioner inte förändras eller förbättras. (1988, s. 51, 1992, s. 229).

Hirdman menar att genussystemet skall ses som en dynamisk struktur, ett nätverk av processer, fenomen, föreställningar och förväntningar som i förhållande till varandra skapar mönster och regelbundenheter. Resultatet är en ordning av kön eller en könsstruktur och denna är en bas för andra, sociala, ekonomiska och politiska ordningar. Logikerna och de strukturer som de skapar kommer alltså att påverka exempelvis arbetsmarknaden, utbildningar och fördelningen av hem och hushållsarbete.

6. Kön och genus i socialt arbete

Socialt arbete som praktik inkluderar en mängd områden och är mycket mångfacetterat. Jag har på grund av att det sociala arbetet är mångfacetterat varit tvungen att begränsa mig när jag skall belysa det ur ett genusperspektiv. Följande kapitel presenterar ett urval av infallsvinklar på socialt arbete och har inte ambitionen att omfatta allt. Jag kommer i första hand att behandla fyra övergripande områden, Välfärdsstaten och de sociala skyddsnäten, Lagstiftning och maktutövning, Genusrelaterade förväntningar på klienten samt Kön- och genusperspektiv på vård och behandling. Jag kommer i första hand att ge exempel från den forskning som gjorts kring ungdomar, missbruk och missbruksvård.

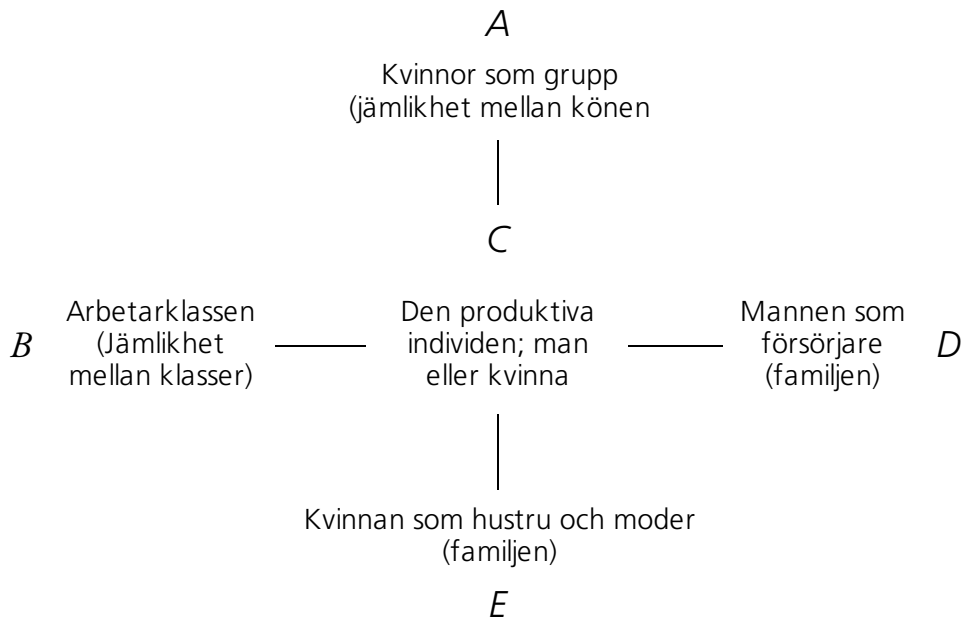
6.1 Välfärdsstaten och de sociala skyddsnäten

Den svenska välfärdsstaten har ofta betraktats som omfattande i sin socialpolitik. Medborgarna har grundläggande sociala rättigheter och lagstiftningen har haft som syfte att vara både solidarisk och universell. Socialförsäkringssystemet har försökt nå en bred solidaritet och har syftat till att utplåna skillnader som beror på yrke, utbildning och inkomster. Samtidigt är det svenska socialförsäkringssystemet könsneutralt och rätten till exempelvis sjukpenning och pension tar inte hänsyn till kön. I praktiken lever män och kvinnor ofta olika liv och på olika villkor, något som i sin tur bland annat påverkar ersättningsnivåerna i försäkringssystemet. Den som arbetar heltid under en längre period och som har högre lön får bättre pension och högre sjukpenning. Kvinnor har generellt sett lägre löner än män, de arbetar oftare deltid och tar större ansvar för det obetalda arbetet i hemmet och med familjen, detta samtidigt som försäkringssystemet alltså till stor del bygger på arbetsinsats och lönenivå. En del författare och forskare, exempelvis statsvetaren Maud Eduards (1986), har menat att om kvinnor krävde betalt för sitt obetalda hem- och omsorgsarbete så skulle välfärdsstaten kollapsa. Det arbete kvinnor utför hemma och som de inte får betalt för är en viktig bärare av välfärdsstaten (Sandquist, 1998, s. 34-38).

Samtidigt finns skillnader för män och kvinnor i förhållande till socialförsäkringssystemet. Tillträde till socialförsäkringssystemet ges ofta genom förvärvsarbete och även om kvinnor arbetar allt mer får de ofta låga ersättningar eftersom de har låglöneyrken och ofta (ofrivilligt) jobbar deltid. Eduards (1986) menar att det finns en inbyggd konflikt i välfärdsstaten när det gäller könsdimensionen och klassdimensionen. Värdefördelningen sker efter olika principer beroende på om man vill fördela mellan klasser eller om man vill

fördela mellan kön. Genom modellen nedan åskådliggör köns- och klassdimensionerna.

Figur 1 – Köns- och klassdimensionerna

Förmånstagare i den offentliga välfärdspolitiken (Eduards, 1986, s. 8).

Enligt Eduards modell rör sig den traditionella klassdimensionen från kollektivet till individen. Kvinnorna har samma intressen som män på axeln som löper från vänster till höger. Kvinnorna i denna dimension behandlas som hustrur, individer eller som en grupp (som del av sin klass). Socialpolitikens utformning får olika konsekvenser för kvinnor, positionerna D och E sätter familjen i centrum med mannen som försörjare och kvinnan som hustru och mor. I position C är det den presterande individen som är förmånstagare för socialpolitiken och de förmåner som är kopplade till löner missgynnar kvinnor. Förmåner som baserar sig på medborgarskap och som är lika för alla gynnar däremot kvinnor. Positionerna A och B i modellen handlar om jämlikhet mellan kön och jämlikhet mellan klasser, men det är enligt Eduards stora skillnad mellan åtgärder som syftar till köns- respektive klassjämlikhet. Olika reformer påverkar kvinnan antingen som självständig individ eller som familjemedlem/mor. Exempelvis var särbeskattningen någonting som ansågs stärka kvinnan som självständig individ och som verkade för att kvinnan skulle förvärvsarbeta. Bostadsbidraget riktar sig å andra sidan mot familjen och påverkas av hushållets inkomst och eftersom högre inkomst ger mindre i bostadsbidrag skulle detta kunna binda kvinnan starkare till familjen eftersom man riskerar att förlora i bidrag på grund av kvinnans eventuella inkomst (Eduards, 1986).

6.2 Lagstiftning och maktutövning

Grundprincipen för våra lagar är en likhetsideologi som förutsätter att alla är och skall vara lika inför lagen. Rätten tenderar dock ibland att reproducera en manlig norm och riskerar att missgynna kvinnor trots att den formellt sett är könsneutral. För att uppnå ”lika rättigheter” krävs därför ibland olika rättigheter för att skapa en reellt lika behandling, exempelvis lagen om grovt kvinnofridsbrott eller den särskilda särregleringen om pappamånad i föräldraförsäkringen kan vara en form av olika behandling som syftar till att korrigera olikheter (Svensson, 2001, s. 8-9).

Det sociala arbetet är i första hand kopplat till tre lagar: Socialtjänstlagen (SoL) som bygger på frivilliga insatser i förhållande till klienten, samt tvångsvårdslagarna Lagen för särskild vård av unga (LVU) och Lag om Vård av Missbrukare i vissa fall (LVM), vilka reglerar insatser som utövas mot klientens vilja. Lagarna är i sig könsneutrala och tar alltså inte särskild hänsyn till kön. Forskning har dock visat att exempelvis ungdomar tvångsomhändertas på olika grunder och enligt olika normer (Schlytter, 1999). Forskning har också visat att fördelningen och beviljandet av ekonomiskt bistånd vilket är en frivillig insats enligt SoL, också ser olika ut i förhållande till kvinnor och män (Gunnarsson, 1998, 2000).

6.2.1 Ungdomsvård och LVU

När ungdomar på grund av något skäl inte kan erhålla insatser frivilligt enligt Socialtjänstlagen kan de vårdas i enighet med LVU (Lag med särskilda bestämmelser om vård av unga). Vården enligt LVU bedrivs på särskilda ungdomshem. Pojkar omhändertas oftare än flickor och 57 procent av de vårdplatser som finns är särskilt för pojkar och 21 procent är särskilt för flickor, övriga platser är för både pojkar och flickor. Statens institutionsstyrelse (SIS) har som mål att flickor och pojkar skall vårdas för sig om blandade avdelningar inte kan motiveras ur utrednings- eller behandlingssynpunkt. De platser där könen vårdas tillsammans är oftast akut- och utredningsavdelningar, och man menar där att de blandade avdelningarna kan främja vårdens syfte (Statens institutionsstyrelse, 2000, s. 18).

Rättsvetaren Astrid Schlytter (1999) har studerat 137 länsrättsdomar i LVU ärenden och menar att motiven för att omhänderta flickor och pojkar enligt LVU är olika, en olikhet som kan relateras till kön. För att ett barn eller en ungdom skall kunna omhändertas i enighet med LVU på grund av sitt eget beteende, måste minst ett av tre rekvisit vara uppfyllt. De tre rekvisiten är: missbruk, brottslighet eller annat socialt nedbrytande beteende. Schlytter har studerat det första och det tredje rekvisitet och menar att det finns ett normsystem för flickor och ett annat för pojkar vilket påverkar bedömningar av varför och när flickor och pojkar skall omhändertas. När det gäller missbruksrekvisitet menar Schlytter att pojknormen är mer tillåtande och pojkar har därför större handlingsutrymme än flickor. Flickors drogkonsumtion

ställs i relation till deras kroppar och deras sexuella sårbarhet, dessa inkluderas i deras missbruksdefinition och motiven för omhändertagande. Flickors handlingsutrymme blir därför mindre än pojkars (s. 116, 119, 121-122).

När det gäller rekvisitet ”annat socialt nedbrytande beteende” är det rättspraxis som i första hand ger normer för vad som kommer att betraktas som socialt nedbrytande beteende. Enligt Schlytter reglerar denna rättspraxis sociala situationer som är vanligare för flickor än för pojkar. Det är i första hand flickor som omhändertas genom detta rekvisit och när det används för att omhänderta pojkar handlar det ofta om att fånga upp sådana beteenden som är ”nästan missbruk” eller ”nästan kriminalitet” men som alltså ändå inte kan falla under de båda övriga rekvisiten (s. 79). När det gäller omhändertagandet av flickor enligt det tredje rekvisitet definierar Schlytter tre problemsituationer som oftast ligger till grund för omhändertaganden: psykisk störning och självmordsförsök, misshandel och sexuellt beteende. Dessa problemsituationer har en särskilt koppling till kön menar Schlytter. De sexuella normerna förknippas bara med flickor och aldrig med pojkar. Schlytter menar att det finns ett mönster mellan män och kvinnor som här upprätthålls genom lagens praxis. Hon understryker att det är flickan som omhändertas när hon utnyttjas sexuellt, misshandlas eller mår psykiskt dåligt för att hon misshandlats sexuellt något som gör att flickan blir bärare av problem som hon inte är ansvarig för (s. 86-95).

6.2.2 Könsrelaterat ekonomiskt bistånd

Socialtjänstlagen omfattar både ekonomiskt och övrigt bistånd. Det ekonomiska biståndet, även kallat försörjningsstöd och ”socialbidrag”, räknas i statistiken efter antalet ”bidragshushåll”. De ovanligaste hushållstyperna som uppbär bistånd är ensamstående män med barn och gifta eller sammanboende par utan barn. De vanligast förekommande är ensamstående utan barn, män (36 procent) och kvinnor (25 procent). De flesta som uppbär bistånd är dessutom unga, 40 procent var i åldern 19-29 år. Könsskillnaderna i mottagarfrekvens är överlag små men kort kan konstateras att kvinnor under 40 erhöll mer bistånd än män i samma grupp medan män mellan 40 och 59 år var socialbidragstagare oftare än kvinnor i samma ålder (Socialstyrelsen, 2000:8, s. 8-9).

Om bidragshushållen inte bara relateras till andra hushåll som uppbär ekonomiskt bistånd, utan till samtliga hushåll i befolkningen så är ensamstående kvinnor med barn det vanligast förekommande bidragshushållet (tre av tio ensamstående mödrar var biståndstagare under 1999). Giftna eller sammanboende par utan barn är den grupp som tar emot minst bistånd, ungefär två procent av denna grupp erhöll bistånd under 1999 (s. 8).

Evy Gunnarsson (1998, 2000), forskare i socialt arbete, menar att man utifrån en strukturell nivå kan se att män och kvinnor söker ekonomiskt bi-

stånd utifrån olika villkor. Gunnarsson menar vidare att biståndsbedömningarna görs olika i förhållande till män och kvinnor och att könen därför erhåller ekonomiskt bistånd i olika former, i olika mängd och av olika skäl. Det utbetalas mer socialbidrag till män än till kvinnor och ensamstående män i åldern 18-50 år erhåller mer i socialbidrag för hyra och uppehälle än ensamstående kvinnor i motsvarande ålder. Fler kvinnor än män i åldern 50 år och äldre får bidrag för hyra och uppehälle. Socialbidrag utöver hyra och uppehälle gav det omvända förhållandet, ensamstående yngre och medelålders kvinnor får mer bidrag utöver norm än män i samma ålder. Äldre män får däremot mer bidrag över norm än äldre kvinnor. Det fanns även skillnader i motiveringarna till varför män respektive kvinnor beviljats ekonomiskt bistånd utöver socialbidragsnormen. För både yngre och äldre män beviljas bistånd först och främst till utgifter som borde ingå i normen och till skuldsaner. För kvinnorna, både de yngre och de äldre, betalades bidrag över norm ut till läkarvård, medicin, tandvård och glasögon (Gunnarsson, 2000).

Gunnarsson menar att män och kvinnor lever under olika villkor redan när de kommer till socialtjänsten, de har exempelvis olika förutsättningar på arbetsmarknaden och olika tillgång till socialförsäkringssystemet. Samtidigt som män oftare än kvinnor har heltidsarbete blir de också oftare helt arbetslösa i perioder av hög arbetslöshet, kvinnorna förlorar inte jobbet men tvingas ner i tjänst. Unga kvinnor har svårare än unga män att etablera sig på arbetsmarknaden och har oftare tillfälliga jobb medan de unga männen oftare erhåller en fast anställning. Bland annat dessa förutsättningar påverkar bidrag och bidragsnivåer (1998, s. 85).

6.3 Genussrelaterade förväntningar på klienten

Forskning har visat att olika förväntningar riktas mot män och kvinnor i deras egenskap som män och kvinnor. I en genomgång av 20 utredningar av frivilliga insatser i barn- och ungdomsärenden inom socialtjänsten, visar exempelvis rättssociologen Ingela Kolfjord hur könsstrukturer påverkar socialtjänstens handläggning av insatser enligt SoL i barn- och ungdomsärenden (Kåhl, 1995, Kolfjord, 1997, 1998). Mats Hilde, sociolog och forskare i socialt arbete, har gjort en liknande tolkning av 14 socialtjänstären den som han följt genom att göra flera intervjuer i samma ärende under en längre period. Hilde visar hur personalen inom individ- och familjeomsorgen präglas av en traditionell syn på män och kvinnor som i flera avseenden liknar den Kolfjord har problematiserat. Jag kommer i följande avsnitt att visa några av de könsstereotypa förväntningar och föreställningar som Kolfjord och Hilde lyft fram och synliggjort i sina studier.

6.3.1 Vem har föräldraransvar?

Olika förväntningar riktas mot män och kvinnor som föräldrar, myten om den goda modern motsvaras inte av en myt om den goda fadern vilket gör att krav riktas mot kvinnor som mödrar på ett annat sätt än mot män som fäder. Kvinnors möjlighet att misslyckas som föräldrar är också större än risken för män att misslyckas som fäder (Kåhl, 1995, s. 118).

Tyngdpunkten i de utredningar som Kolfjord gått igenom ligger i första hand på moderns omsorgsansvar och hennes förmåga att ta hand om barnet eller barnen. Faderns står oftast utanför omsorgsansvaret och förväntas inte agera som vårdnadshavare eller förälder. Även när fadern är den som bedöms ha bäst resurser för att ta hand om barnet är det mot moderns förväntningar och krav riktas. Kan modern av olika skäl inte ta hand om barnen väljer man snarare familjehemsplacering eller institutionsplacering än att placera barnen hos fadern. Även i de fall när barnen ville bo hos fadern och när fadern samtidigt bedömdes som en möjlig resurs, valde man hellre att placera barnen i familjehem eller på institution. När män inte kan eller förmår ta hand om sina barn eller agera i sin fadersroll förklaras, ursäktas eller ”omyndigförklaras” de i sin fadersroll medan kvinnor som inte kan eller förmår ta hand om sina barn förkastas och får ett mycket hårt omdöme. Mäns arbetstider och bostadsförhållanden uppges och accepteras som skäl till att de inte kan ta hand om sina barn, Kolfjord menar att motsvarande skäl inte skulle godtas från en kvinna inte utan att socialtjänsten sannolikt hade engagerat sig för att ge stöd så att mor-barnrelationen hade upprätthållits (Kåhl, 1995, s. 114-115, 118, Kolfjord, 1998, s. 185-189, 191).

Hilte (2000) visar på liknande förväntningar och resonemang. Även i hans studie är det i första hand mamman som ses som vård- och omsorgstagare och det är dessa relationer som i första hand stötts och uppmuntras. Fäder och ungdomars kontakter med dem glöms ofta bort eller ignoreras. Den traditionella synen på män som familjens auktoritet understryks av att det är när fäder brister i sin auktoritet och sin förmåga att sätta gränser som omhändertagande av deras barn aktualiseras (Hilte, 2000, s. 25, 30-31, 35-36, 51-54).

6.3.2 Barn- och kvinnomisshandel som bråk

Kolfjord (Kåhl, 1995) menar att barn och ungdomar i flera fall placeras i familjehem på grund av att det förekommit bråk i deras familjer i flera fall i de utredningar hon gått igenom. Bråken benämns dock oftast inte som barn- eller kvinnomisshandel utan som bråk, stryk eller slag, detta trots att de uppenbarligen varit så allvarliga att barnen och ungdomarna flyttas från hemmet. Kolfjord menar att mannens perspektiv och förklaringar också blir socialtjänstens perspektiv och förklaringar. Misshandel omtalas som bråk och ses som slagsmål mellan två lika parter. Den förstås utifrån en socialkontext och/eller utifrån alkohol- eller narkotikamissbruk. Kvinnan kan ibland ses

som den som provocerat fram bråken genom att hon är ”mentalt starkare” än mannen. Han slår eftersom han inte klarar av stress och konflikter vilket gör att han dricker, något som i sin tur gör att han slår (s. 123-128, 137). Kolfjord visar att förklaringsmodeller och tolkningar i förhållande till barnmisshandel ser olika ut i förhållande till svenska respektive invandrarfamiljer. Att ”slå” och ”örfila upp” (s. 135) ges ”utomkulturella” (s. 135) förklaringar i förhållande till invandrarfamiljer, något som också underförstått legitimerar det som i förhållande till svenska familjer bedöms som ”bråk” och motiverar familjehemsplacering för barnen (s. 133-136).

Även Hilde (2000) visar i sin studie hur traditionella föreställningar om kön antar att kvinnan skall agera moralisk väktare och ta ansvar för mannens beteenden. En ung kvinna som blir misshandlad av sin far skall lära sig se när och varför hon provocerar honom med sitt beteende. Hilde visar dock också hur utredningssekreterare och behandlingsassistenter kan ha olika syn och betona olika saker som väsentliga i samma ärende, i fallet med flickan som misshandlas av sin far ser inte alla behandlarna situationen på samma sätt utan några uppfattar faderns som ett hot mot familjen och dottern (s. 41-42, 75.76)

När det gäller barns berättelser om misshandel, sexuella övergrepp och sexualiserat våld ställs barnets berättelse mot den vuxnes. Anmälningar om incest och sexualiserat våld mot barn når sällan domstol, utredningar läggs ner och den vanligaste åtgärden, i den mån det görs någon, är att socialtjänsten väljer att flytta barnet från hemmiljön. Sexuella övergrepp mot barn eventuellt ter sig så hotfulla och svårgreppbara att man helt enkelt väljer att blunda för dem, något som indirekt ger männen som förgripit sig på barnen ett ”rättskydd” medan barnen förblir rättslösa (Kåhl, 1995, s. 127-130).

6.4 Kön- och genusperspektiv på vård och behandling

I förhållande till socialt vård- och behandlingsarbete har olika köns- och genusaspekter allt mer kommit att uppmärksammas. Kritiska röster har menat att exempelvis missbruksvården ofta har glömt att särskilja mäns och kvinnors specifika vårdbehov. Forskare har poängterat att vården traditionellt har bedrivits utifrån en könlös klient och i generaliserande termer har man ofta utvecklat en vård som utgått från mannens (som är i majoritet inom missbruksvården) behov. Samtidigt har kvinnor och kvinnors behov osynliggjorts, vilket exempelvis märks genom att vården inte klarar av att bemöta kvinnor med barn (Trulsson, 2000, s. 120-122). Allt fler särskilda vårdformer där vården anpassats för kvinnor har växt fram. Karin Trulsson, forskare i socialt arbete, menar att missbrukande kvinnor i högre utsträckning än missbrukande män stigmatiseras och det är viktigt att man tar hänsyn inte bara till kvinnornas inre värld utan också till den värld som kvinnorna har runt omkring sig. Kvinnors behov och problem bör alltså ses i relation till

den sociala, ekonomiska, lagliga och politiska situation som de lever i (s. 133).

Den diskussion och forskning inom socialt arbete som handlar om och problematiserar kön/genusaspekter i arbetet, tycks ha lagt grunden för ännu en diskussion som handlar om betydelsen av personalens kön i förhållande till klienten. Bland annat har man just inom missbruksvården argumenterat för renodlade kvinnoinstitutioner med bara kvinnor i klientelet och personalen. Den rena kvinnoinstitutionen tycks ofta betona vikten av att kunna ge flera olika bilder av hur en kvinna kan vara eller att männen väljs bort för att kvinnorna behöver tid för sig själva (Holmberg, 2000, s. 25, 43). Trulsson (1998, 2000) har tryckt på kvinnornas bristande erfarenhet av nära relationer till andra kvinnor, vilket hon menar att en renodlad kvinnoinstitution kan erbjuda (s. 129). Andra institutioner har valt att ha en könsblandad personal i förhållande till ett enkönat klientel. De könsblandade institutionerna betonar ofta en normaliseringsprocess och en vilja att återspegla samhällets könsblandning, man kan också betona mäns fysiska styrka som en resurs eller utgå ifrån en komplementär syn på män och kvinnor (Holmberg, 2000, s. 23, 26-28, 43).

Gunbritt Sandström (1997) forskare i socialt arbete, har gjort en enkätundersökning om de föreställningar om och förväntningar på män och kvinnor som personalen på tre behandlingshem för ungdomar har. Stereotypa genusförväntningar och stereotypa genusagerande kan eventuellt i en låst och slutten miljö blir mer "utmejslat" enligt Sandström (s. 98), något som enligt henne är extra problematiskt ur ett genusperspektiv eftersom personalen på behandlingshemmet i flera fall är identifikationsobjekt för ungdomarna. I Sandströms undersökning visade det sig att män och kvinnor förväntades komplettera varandra i arbetet på institutionerna och blandningen av män och kvinnor ansågs därför skapa ett bättre klimat. Kvinnorna antogs bland annat vara de som skapade en hemlik och ompysslad miljö medan männen var de som stod för den fysiska tryggheten. Mäns språk uppfattades som råare och hårdare medan kvinnornas tolkades som mjukare. Män och kvinnor förväntades inte minst komplettera varandra och agera som förebilder i förhållande till klienterna. Personalen skulle ge en alternativbild de till män och kvinnor som ungdomarna hade tidigare erfarenheter av (s. 98-101, 104-105, 106).

I Sandströms studie antogs alltså kvinnor representera andra kvinnor och män andra män i förhållande till klienten. Kvinnor antogs också vara förebilder för flickor medan män antogs och förväntades vara förebilder för pojkar. En del forskare problematiserar den här bilden och menar att när män knyts till män och kvinnor till kvinnor som förebilder skapas och görs kön och genus. Sociologen Maria Eriksson menar exempelvis att socialsekreterare "gör" kön i socialt arbete när de väljer att arbeta två och två, en man och en kvinna, i exempelvis familjerättsrådgivning. Tanken om att det behövs en man och en kvinna för att möta en man och en kvinna bygger på och skapar en

”förväntad likhet” på grund av kön (Eriksson, 2001, s. 17). Likheten ”inom” kön förutsätter en olikhet ”mellan” kön något som i sin tur skapar ett traditionellt könsstereotyp tänkande (s. 17-18). Kolfjord (1997) framför också kritik mot detta tankesätt och menar att strävan efter att behandlingsteam skall involverar en man och en kvinna riskerar att understödja en syn på män och kvinnor som komplementära, något som i sin tur riskerar att också osynliggöra maktskillnaden mellan män och kvinnor. När könen ses som komplementära förefaller ordningen mellan dem som logisk och försvarbar (s. 109).

Arne Kristiansen (1996), forskare i socialt arbete, lyfter fram relationen mellan den kvinnliga klienten och den manliga behandlaren. Kristiansen menar att den kvinnliga klienten ofta bär med sig en bild av mannen som är baserad på hennes tidigare erfarenheter av män. Den bild hon har av män är att de sviker, slår och våldtar. Den manliga behandlaren har i sin tur med sig en bild av kvinnan han möter, en bild baserad på hans kvinnoerfarenheter. Bådas generaliserande förväntningar och föreställningar kommer att påverka och färga mötet mellan henne och den manlige behandlaren (s. 19-24). Kristiansen problematiserar inte behandlaren syn och generaliserande föreställningar om klienten i deras möte, sannolikt påverkas mötet och relationen inte bara av behandlaren syn på kvinnor i allmänhet utan kanske av hans erfarenheter och föreställningar om kvinnliga klienter i synnerhet. Nedan kommer jag att visa hur bilden av exempelvis den kvinnliga klienten inte är problematisk utan skapar en bild av en särskild kvinna, som har specifika behov och som skiljer sig från andra kvinnor (se. ex Holmberg, 1999, Mulinari, 1996). Förväntningen på den kvinnliga klienten kan alltså vara något annat än förväntningar på kvinnor i allmänhet.

6.5 Inte oproblemiskt att uppmärksamma genus och kön

Att lyfta fram och synliggöra kön och genus i socialt arbete har varit och är värdefullt, samtidigt kräver arbetet med kön och genusaspekter balansgång och aktsamhet. När kvinnor skall synliggöras lyfts de ofta fram som kategori, något som kan skapa både stereotypisering och ny underordning. Kritiska röster har uppmärksammat att synliggörandet av exempelvis missbrukande kvinnor ofta har tenderat att beskriva dem som ”den andra” och som avvika-re i förhållande till det normala.

Sociologen Carin Holmberg visar hur missbrukande kvinnors situation ofta beskrivs som avvikande och udda, detta samtidigt som den på flera plan är jämförbar med synen på och ”vanliga” kvinnor och även jämförbar med ”vanliga” kvinnors liv. Holmberg (2000) menar exempelvis att många forskare lyft fram missbrukande kvinnor som att de saknar nära väninnerrelationer, något som beskrivs som avvikande för dem som kvinnor och därför som en del av deras problematik. Samtidigt menar Holmberg att kvinnor generellt

inte lever upp till myten om kvinnors nära relationer med varandra och de missbrukande kvinnornas avsaknad av nära väninnor är inget som är unikt för dem. Generellt prioriterar kvinnor relationen till sin man före relationerna till väninnor (s. 17-18). Bilden av den missbrukande kvinnan indikerar också ofta att hon "går sängvägen", hon är prostituerad, en tjackhora eller utför hushållsarbetet åt en man som missbrukar och förser henne med droger. Holmberg ställer den bilden mot det faktum att kön, lön och klass är intimt förbundna. En kvinnas levnadsstandard beror mycket på om hon lever med en man eller inte och den snabbaste klassresan gör en kvinna genom att gifta sig snarare än genom eget arbete. Få par är jämställda och de flesta kvinnor tar det mesta ansvaret för hushållsarbete, att "serva" mannen är alltså egentligen inget som skiljer missbrukande kvinnor från andra kvinnor (s. 18-19).

Holmbergs poäng är att bilden som skapas när den missbrukande kvinnan synliggörs gör henne till dubbelt avvikande, hon blir avvikande både som missbrukare och som kvinna. Sociologen Diana Mulinari (1996) är inne på samma linje och menar att när kvinnor och kvinnors "särskilda behov" betonas inom socialtjänsten, synliggörs missbrukande kvinnor som avvikande. Kvinnornas negativa erfarenheter är det enda som lyfts fram och de synliggörs som klienter med dålig självkänsla och med ett problematiskt förhållande till sina egna kroppar. När de kvinnliga klienterna bara ses som offer för sexuella övergrepp, incest och misshandel, skapas ett förhållande där de kvinnliga klienterna tolkas och definieras som mer förtryckta än de kvinnliga socialsekreterarna. Socialsekreterarna kommer att framstå som fria från kvinnoförtryck medan klienterna kommer att förstås som de enda som drabbas av det. Resultatet är problematiskt eftersom kvinnoförtryck blir något som kopplas till det som uppfattas som den marginaliserade klienten snarare än att förstås som samhällsstrukturer som påverkar alla kvinnor (s. 209-212).

Andra kritiska röster i förhållande till hur kön- och genusperspektiv används inom socialt arbete lyfter fram synen på personalens kön och könstillhörighet. Gunbritt Sandström (1997) menar att kön på låsta institutioner riskerar att bli stereotypiserat och förenklat. Därför argumenterar hon för en extra aktsamhet i personalens agerande så att individen framträder snarare än det stereotypiserade könet. Annars riskerar det sociala arbetet att reproducera segregering och hierarki mellan könen (s. 96-101, 107-109). Kolfjord (1997) har på ett mer direkt sätt kritiserat det sociala arbetet och menar att när bägge könen skall involveras i exempelvis behandlingsarbete, förväntas män och kvinnor ofta stå för olika funktioner, de antas vara komplementära. Kolfjord menar att socialt arbete tenderar att hamna i en behandlingsideologi som ligger alltför nära en särartsideologisk syn på kön (s. 109).

7. Avslutning

Jag har i detta arbete lyft fram kön- och genusperspektivet i förhållande till hemliv och hemarbete, utbildning och arbetsmarknad. Jag har också anlagt ett kön- och genusperspektiv på olika aspekter av det sociala arbetet. Poängen har varit att visa hur kön och könstillhörighet har en betydelse för hur våra liv ser ut, exempelvis vilket arbete vi har och vilken lön vi får men också hur vi bemöts och hur vi bemöter andra.

Arbetet visar värdet och vikten av att anlägga olika former av perspektiv när vi betraktar och diskuterar samhället. Vi kan naturligtvis diskutera både exempelvis arbetsmarknad och tvångsomhändertagande av ungdomar utan att uppmärksamma kön, men genom att använda ett genusperspektiv kan vi synliggöra hur och när män och kvinnor behandlas olika just för att de är män eller kvinnor. Kön och genus är inte det enda perspektivet som är värdefullt att använda i detta avseende, andra perspektiv som också är viktiga raster är exempelvis klass, ålder, etnicitet och sexualitet. De olika perspektiven är angelägna att ta med sig i mötet med människor och i det praktiska sociala arbetet.

Min förhoppning är att min text skapar ett ökat intresse för att behandla olika frågor och områden med olika former av perspektiv, så att läsaren vid andra tillfällen kanske påtalar och efterfrågar perspektivet i exempelvis undervisningen om det faller undan eller glöms bort.

8. Källförteckning

8.1 Litteratur

- Butler, Judith (1999) *Gender trouble – feminism and the subversion of identity*, Routledge, London, andra reviderade utgåvan.
- Danius, Sara (1995), "Själ är kroppens fängelse" i Linden, Claudia/Milles, Ulrika (red.) *Feministisk bruksanvisning*, Norstedts, Stockholm.
- Eduards, Maud Landby (1986) "Kön, stat och jämställdhetspolitik" i *Kvinnovetenskaplig tidskrift* 1986:3 s. 4-15.
- Eduards, Maud (1995) "En allvarsam lek med ord" i SOU 1995:110, *Viljan att veta och viljan att förstå: kön, makt och den kvinnovetenskapliga utmaningen i högre utbildning*, Fritze, Stockholm.
- Eriksson, Maria (2001) *Att "göra" kön – om organisation och familjerättssekreterare*, Centrum för kvinnoforskning, Stockholms universitet.
- Fransson, Susanne (2000) *Lönediskriminering*, Iustus förlag, Uppsala.
- Gothlin, Eva (1999) *Kön eller genus?*, Nationella sekretariatet för genusforskning, Göteborg.
- Gunnarsson, Evy (1998) "Socialbidrag – en fråga om kön?" i
- Sandquist, Anna-Marie, red.: *Åt var och en efter behov*, Kommentus förlag, Stockholm.
- Gunnarsson, Evy (2000) "Kvinnors fattigdom - könsperspektivet i forskningen om socialbidrag och fattigdom" i *Socialvetenskaplig tidskrift* nr 1-2 2000.
- Hartmann, Heidi (1986) "Det olyckliga äktenskapet mellan feminism och marxism. För en mer utvecklingsbar förening" i Ganetz, Hillevi/Gunnarsson, Evy/Göransson, Anita, red.: *Feminism och marxism – en förälskelse med förhinder* Arbetarkultur, Stockholm.
- Hilte, Mats (2000) *Förändring och kön i socialt arbete – en narrativ analys av en människobehandlande organisation*, Meddelanden från Socialhögskolan, 2000:4.
- Hilte, Mats/Laanemets, Leili (2000) *Berättelser om missbruk och vård – om missbrukande kvinnor i fyra olika behandlingsprogram*, Meddelanden från Socialhögskolan 2000:1.
- Hirdman, Yvonne (1988) "Genussystemet – reflexioner kring kvinnors sociala underordning" i *Kvinnovetenskaplig tidskrift* nr 2 1988.
- Hirdman, Yvonne (1993) "Skevläsning – till debatten om genussystemet" i *Kvinnovetenskaplig tidskrift* nr. 2 1993.
- Hirdman, Yvonne (2001) *Genus – om det stabila föränderliga former*, Liber, Malmö.
- Holmberg, Carin (1995), *Det kallas kärlek*, Anamma, Göteborg.

- Holmberg, Carin (2000) Aspekter av kvinnoosyn i missbruksbehandling empiriska exempel och teoretiska funderingar, Sköndalsinstitutets arbetsrapportserie nr. 14.tockholm.
- Högskoleverket, (2000) Utvärdering av socionomutbildningar, Högskoleverkets rapportserie, 2000:6.
- Jonung, Christina (1997) "Yrkessegregeringen mellan kvinnor och män" i SOU 1997:137
- Glastak och glasväggar? Den könssegregerade arbetsmarknaden, red. Persson, Inga/Wadensjö, Eskil, Stockholm.
- Jonung, Christina (1998) "Occupational Segregation by Sex and Change Over Time" i Persson, I & Young, C (red.) Womens work and wages, Routhledge, London.
- Kolfjord, Ingela (1997) "Feministiskt socialt arbete" i Lundqvist, Åsa/Mulinari, Diana (red.) Sociologisk kvinnoforskning, Studentlitteratur, Lund.
- Kolfjord, Ingela (1998) "Föreställningar om kvinnor och män – socialtjänstakter berättar" i Sandquist, Anna-Marie (red.) Åt var och en efter behov, Svenska kommunförbundet, Kommentusförlag Stockholm.
- Kullberg, Karin (2000) Hoppas man av? En studie av män som avbrutit socionomutbildningen i Lund, Meddelanden från Socialhögskolan 2000:2.
- Kristiansen, Arne (1996) "Om den kvinnliga klientens möte med den manlige behandlaren", ärtrycksserien nr 6. Institutionen för socialt arbete, Umeå universitet.
- Kåhl, Ingela (1995) Socialarbetarkåren – den lindansande professionen, Bokbox Förlag, Lund.
- Larsson, Stig/Swärd, Hans (1993) Att bli välfärdens tjänare, Floda, Zenon.
- Mattsson, Tina (2000) Kön som kompetens och värdefull ingrediens – om jämn könsfördelning och efterfrågan på män inom socialt arbete, opublicerad A-uppsats framlagd på Centrum för Genusvetenskap, Lunds universitet.
- Mulinari, Diana (1996) "Kvinnoprojekt och feminism" i Sahlin, Ingrid (red.) Projektets paradoxer, Studentlitteratur, Lund.
- Roman, Christine (1994) Lika på olika villkor, Almqvist&Wiksell, Uppsala.
- Rådahl, Eva (2000) "Andelen män avgör löneläget" i Universitetsläraren, nr 19, 2000.
- Rubin, Gayle (1975) "The traffic in women. Notes on the 'political economy' of sex" i
- Reiter, Rayna R., red,: Toward an antropology of women, Monthly Review Press, New York.
- Sandström, Gunbritt, (1997) "Tydliga men inte synliggjorda – om könspositioner i socialt behandlingsarbete" i Nordborg, Gudrun, red,: Makt och kön – tretton bidrag till feministisk forskning, Symposium, Stockholm.

- Sandquist, Anna-Marie (red.) (1998) Åt var och en efter behov, Kommentus förlag, Stockholm.
- Schlytter, Astrid (1999) Kön och juridik i socialt arbete, Studentlitteratur, Lund.
- SCB (2000) På tal om kvinnor och män – lathund om jämställdhet 2000, Statistiska centralbyrå, SCB-tryck, Umeå.
- SCB (2001a) Arbetskraftsbarometern '01 – Utsikterna på arbetsmarknaden för 77 utbildningar, Information om utbildning och arbetsmarknad 2001:4.
- SCB (2001a) "Personal vid universitet och högskolor", www.scb.se/utbildning/hogskola/personal/perstab.asp, 2001-04-12.
- Socialstyrelsen (2000) Socialbidrag 1999, Socialstyrelsen, statistik socialtjänst 2000:8.
- SOU 1997:137 Glas och takväggar? Den könssegregerade arbetsmarknaden, red. Persson, Inga/Wadensjö, Eskil, Stockholm.
- SOU 1998: 6 Ty makten är din... Myten om det rationella arbetslivet och det jämställda Sverige, betänkande från Kvinnomaktutredningen. Statens institutionsstyrelse (2000) Årsredovisning 2000, Statens institutionsstyrelse.
- Thurén, Britt –Marie, (1996) "Om styrka, räckvidd och hierarki samt andra genusteoretiska begrepp" i Kvinnovetenskaplig tidskrift 1996 nr. 3-4.
- Trulsson, Karin (1998) Det är i alla fall mitt barn – en studie om att vara missbrukare och mamma, Carlssons, Göteborg.
- Trulsson, Karin (2000) "Kvinnoidentitet och missbruksbehandling" i Socialvetenskaplig tidskrift nr. 1-2 2000.

8.2 Övriga källor

- "Fakta om Lunds universitet 2000", www.lu.se/info/fakta/03grund.html, 2001-03-21. "Jämställdhetsplan 2001, Samhällsvetenskapliga fakulteten", Lunds universitet.
- "Redovisning av jämställdhetsarbetet vid Lunds universitet avseende verksamhetsåret 1999", Lunds universitet, 2000-02-15.

Bilaga

För fortsatt läsning

Följande bilaga ger ett axplock av litteraturtips som kan ge en fortsatt fördjupning i socialt arbete utifrån ett genusperspektiv. En del titlar förekommer även i arbetets källförteckning.

André, Åsa (1991) Sexualitet och socialt arbete på institution, Meddelanden från socialhögskolan, 1991:3, Lund.

Cavanagh, Kate/Cree, Vivienne E. (1996) Working with men – feminism and social work, Routledge, London.

Christie, Alistar (2001) Men and social work – theories and practices, Palgrave, Basingstoke.

Dominelli, Lena (1991) Women across continents – feminist comparative social policy, Harvester Wheatsheaf, Hertfordshire.

Dominelli, Lena/McLeod, Eileen (1989) Feminist social work, Basingstoke.

Eduards, Maud Landby (1986) ”Kön, stat och jämställdhetspolitik” i Kvinnovetenskaplig tidskrift 1986:3 s. 4-15.

Eriksson, Maria (2001) Att ”göra” kön – om organisation och familjerättssekreterare, Centrum för kvinnoforskning, Stockholms universitet.

Fahlgren, Siv (1999) Det sociala livets drama och dess manus – Diskusanalys, kön och sociala avvikelser, Institutionen för socialt arbete, Umeå universitet.

Gunnarsson, Evy (1993) I välfärdsstatens utmarker – om socialbidrag och försörjning bland ensamstående kvinnor utan barn, Rapport i socialt arbete nr. 64 – 1993, Social högskolan, Stockholms universitet, Akademitryck.

Gunnarsson, Evy (1998) ”Socialbidrag – en fråga om kön?” i Sandquist, Anna-Marie (red) Åt var och en efter behov, Kommentus förlag, Stockholm.

Gunnarsson, Evy/Schlytter, Astrid (1000) Kön och makt i socialt arbete, Rapport i socialt arbete nr 91 – 1999, Institutionen för socialt arbete, Socialhögskolan, Stockholmsuniversitet Akademitryck AB.

Hilte, Mats (2000) Förändring och kön i socialt arbete – en narrativ analys av en människobehandlande organisation, Meddelanden från Socialhögskolan 2000:4

Hilte, Mats/Laanemets, Leili (2000) Berättelser om missbruk och vård – om missbrukande kvinnor i fyra olika behandlingsprogram, Meddelanden från socialhögskolan 2000:1.

Holmberg, Carin (2000) Aspekter av kvinnosyn i missbruksbehandling empiriska exempel och teoretiska funderingar, Sköndalsinstitutets arbetsrapportserie nr. 14. Stockholm.

- Kolfjord, Ingela (1997) "Feministiskt socialt arbete" i Lundqvist, Åsa/Mulinari, Diana (red.) Sociologisk kvinnoforskning, Studentlitteratur, Lund.
- Kullberg, Christian (1997) "Arbete eller socialbidrag?: socialsekreterares samtal med och om kvinnliga och manliga klienter" i Bladh, Christine/Cedersund, Elisabet/Hagberg, Jan-Erik red,: Kvinnor och män som aktörer och klienter Nerenius&Santérus, Stockholm.
- Kristinsdóttir, Gudrun/Larsson, Kristina Sjöberg red,(1991) Könsperspektiv på forskning i socialt arbete, Rapport nr. 35, Institutionen för socialt arbete, Umeå universitet.
- Kåhl, Ingela (1995) Socialarbetarkåren – den lindansande professionen, Bokbox Förlag, Lund.
- Laanemets, Leili (2002) Skapande av femininitet – om kvinnor i missbruksbehandling, Lund dissertations in social work, Socialhögskolan, Lund.
- Lewis Gail (1996) "Situated voices 'Black women's experiences' and social work" ur Feminist review nr. 53 1996.
- Lewis Gail (2001) "Racialising emotional labour and emotionalising racialised labour: anger, fear and shame in social welfare" i Journal of social work practice, no. 2, 2001.
- Lewis, Gail (2001) 'Race', gender, social welfare, Opren univeritu press, London.
- Miller, Dorothy C. (1990) Women and social welfare: a feminist analysis, Praeger, New York.
- Milner, Judith (2001) Women and social work: narrative approaches, Palgrave, Basingstoke.
- Mulinari, Diana (1996) "Kvinnoprojekt och feminism" ur Sahlin, Ingrid (red.) Projektets paradoxer, Studentlitteratur, Lund.
- Månsson, Sven-Axel (2000) "Kön i teori och praktik" i Meeuwisse, Anna/Sunesson,
- Sune/Swärd, Hans red,: Socialt arbete en grundbok, Natur&Kultur.
- Olsson, Hanna (1990) Catrine och rättvisan, En bok för alla, Stockholm.
- Platin, Lars (1999) Mäns föräldraskap – om faderskap och manlighet i ett livsperspektiv, Institutionen för socialt arbete, Göteborgs universitet.
- Pringle, Keith (1995) Men, Masculinities & Social Welfare, UCL Limited, London.
- Sandström, Gunbritt (1997) "Tydliga men inte synliggjorda – om könspositioner i socialt behandlingsarbete" i Nordborg, Gudrun red,: Makt och Kön – tretton bidrag till feministisk forskning, Symposion, Stockholm.
- Sandquist, Anna-Marie red (1998) Åt var och en efter behov, Svenska kommunförbundet, Kommentus Förlag, Stockholm.

Schlytter, Astrid (1999) Kön och juridik i socialt arbete Studentlitteratur, Lund.

Socialvetenskaplig tidskrift, 1-2 2000, tema: Kön och socialt arbete.

Trulsson, Karin (1998) Det är i alla fall mitt barn, Carlssons Bokförlag, Stockholm.

Westin Hellertz, Pia (1999) Kvinnors kunskapssyn och lärandestrategier – en studie av tjugosju kvinnliga socionomstuderande, Örebro Studies 17, Örebro universitet, universitetsbiblioteket.